

کارکرد معماری حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری با استفاده از الگوی مسیر حرکت

مطالعه موردی: حسینیه‌های شهر نائین

محیا قوجانی - کارشناس ارشد معماری، دپارتمان مهندسی معماری، دانشکده فنی پسران سمنان، دانشگاه فنی و حرفه‌ای استان سمنان، ایران.
محمد تاجی^۱ - استادیار، دانشکده فنی مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، شاهرود، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۲۵

چکیده

حسینیه‌ها و تکایای ایرانی، مظهر پیوند زمان، مکان و مردم است و به دلیل ویژگی فضای شهری بودن آنها، نه تنها در قیاس با مکان‌های هم‌عملکرد خویش در سایر کشورها هویتی متمایز داشته، بلکه به عنوان تنها فضاهای باز شهری با عملکرد مذهبی در فرهنگ شهرسازی مسلمانان منحصر به فرد هستند. با توجه به ویژگی‌های فرهنگی کشورمان و به ویژه نقش اسلام و باورهای دینی در هویت ملی و اجتماعی ایرانیان، بررسی چیستی و ویژگی‌های کالبدی حسینیه‌ها بدیهی می‌نماید. در مقاله حاضر، براساس روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و با استفاده از الگوی مسیر حرکت انسان در خصوص این که فضاهای باز شهری چیست و فضاهای مذهبی مانند حسینیه‌ها باید دارای چه مؤلفه‌هایی باشند تا در زمره فضای باز شهری قرار گیرند، بررسی شده است. سپس با مطالعه ساختاری هفت نمونه از حسینیه‌های شهر نائین، به بررسی شاخص‌های کالبدی حسینیه‌ها و تطبیق این شاخص‌ها با عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری بنا به عنوان فضای باز شهری و بررسی مسیر حرکت انسان در این حسینیه‌ها با استفاده از الگوی جریان پرداخته شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ویژگی کلی دسترسی و ارتباط با گذرهای اطراف، داشتن ورودی‌های متعدد، تعامل ایجاد شده بین مردم و وجود روح حیات شهری، عوامل مؤثر و تعیین‌کننده‌ای در احتساب فضاهای باز مذهبی مانند حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری هستند. به‌گونه‌ای که مسجد نوگاباد با شش ورودی، دارای بیشترین و حسینیه گودالو (سنگ) با دو ورودی، دارای کمترین آلترناتیو الگوی حرکتی هستند. با شناخت و به‌کارگیری هرچه بیشتر اصول طراحی چنین فضاهایی از قبیل مکانیابی، انعطاف‌پذیری در فرم و عملکرد و مفاهیم غنی نمادین، می‌توان تداوم بیان کالبدی یک فرهنگ در محیط و هویت بخشی به شهر ایرانی کمک مؤثری نمود.

واژگان کلیدی: حسینیه، فضای باز شهری، الگوی مسیر حرکت، شهر نائین.

۱. مقدمه

در میان اندام‌های درونی هر شهر و روستا، نیایشگاه همواره جایگاه ویژه خود را داشته و ابنیه مذهبی از اساسی‌ترین عناصر بافت، ساخت و شکل شهرها محسوب شده‌اند (Hemati et al, 2013:44). از این رو مساجد و ابنیه مذهبی، کانون عبادی، اجتماعی و فرهنگی هویتی دیرینه است که هرگز نمی‌تواند از ساختار اجتماعی و شهری آن جدا شود (Ibid). از سویی دیگر انسان موجودی اجتماعی است و به تعاملات اجتماعی و ارتباط با دیگران نیازمند است. از این رو فضاهای شهری در ایفای این ویژگی نقش قابل توجهی دارند و حیاط مساجد و فضاهای مذهبی مانند حسینیه‌ها، می‌تواند یکی از این فضاها باشد. فضاهای مذهبی، جلوه‌ای از زیبایی‌های الهی و نمونه‌ای بارز از تلفیق کالبد و ساختار با باورهای عمیق اعتقادی هستند (Shateriyan, 2011: 390).

حسینیه از مکان‌های مذهبی شیعیان است که بیشتر در آن، مراسم سوگواری امام حسین (ع) و شهدای کربلا برگزار می‌شود. در مناطق گوناگون شیعه‌نشین نام‌هایی مانند مَأْتَم، امامبار، عاشورخانه و عزاخانه برای اشاره به این مکان به کار می‌رود. ظاهراً حسینیه‌ها، در امتداد ساختارهای مسجد، زاویه و تکیه و در نتیجه تلفیق و بازتولید بخش‌هایی از ساختار و کارکردهای آنها به وجود آمده‌اند. در طراحی حسینیه‌های معاصر به صورت یک بنای منفرد که فقط در ماه‌های محرم و صفر درهای آن رو به مردم گشوده می‌شود، مفاهیم بسیاری گم شده است (Hosseini & Zolfaghar, 2014: 2). بخشی از رسالت مهم زنده نگهداشتن حادثه و واقعه کربلا برعهده حسینیه‌ها و تکایاست.

با رسمی شدن مذهب تشیع در ایران در عصر صفوی، آیین‌های مذهبی از رونق خاصی برخوردار شدند. در این میان، عزاداری در ایام شهادت امام سوم شیعیان شکل خاصی به خود گرفت. علاقه وافر مسلمانان ایرانی به اهل بیت (ع) (به ویژه امام حسین (ع)) آنان را بر آن داشت تا درصدد خلق فضاهایی برای عزاداری در ایام محرم و صفر برآیند. حسینیه‌ها و تکایا نمود ظاهری این آرمان گشتند. در عصر قاجار توجه خاص دربار، به ویژه ناصرالدین شاه به مراسم عزاداری امام حسین (ع)، باعث شد تکایای بسیاری در نقاط گوناگون ایران و در بسترهای فرهنگی و جغرافیایی متفاوت از یکدیگر ساخته شوند (Razavipour & Zakeri, 2013: 64).

شهر نائین برخوردار از تاریخ و فرهنگ ارزنده‌ای است که به جای مانده از قرون و اعصار بس کهن است. این آثار بیش از همه الهام گرفته از شرایط مذهبی و اجتماعی قرون اولیه اسلامی در این سرزمین بوده است. شهر نائین در مسیر چندین هزار ساله فرهنگ و تمدن خود، یادگارهای تاریخی با ارزشی از خود به جای نهاده و از این نظر، خدمت شایانی به فرهنگ هنر ملی-اسلامی ایران زمین نموده است. مسجد جامع نائین در اواخر قرن سوم یا در اوایل قرن چهارم هجری ساخته شده است. حسینیه‌ها را می‌توان مهم‌ترین نوع فضاهای شهری در نائین دانست که هر کدام از آنها مظهر وجود یک محله و همبستگی اهالی آن با یکدیگر است. بافت تاریخی نائین متشکل از هفت محله موسوم به کلوان، درب مسجد، نوکاباد (نوآباد)، پنجاهه، چهل دختران، گودالو (سنگ) و

سرای نو است که هریک، مرکز محله‌ای موسوم به حسینیه دارد (Soultaanzadeh, 2011: 99). بنابراین حسینیه‌های شهر نائین و بررسی کالبد این حسینیه‌ها به عنوان نمونه موردی مطالعات پژوهش انتخاب شد.

هدف این تحقیق، بازشناسی اثر آیین‌های مذهبی عاشورا بر اساس الگوی مسیر حرکتی بر پیکره‌بندی شهر نائین است. بر این اساس در فرضیه تحقیق می‌توان بیان داشت که الگوی حرکتی دسته‌های عزاداری عاشورا که به تناوب در شهر برگزار می‌شود، اثر چشمگیری بر سازمان فضایی شهر و جانمایی حسینیه‌ها، به جا می‌گذارند. به نحوی که تحلیل شکل و سازمان فضایی شهر بدون توجه به آنها امکان‌پذیر نیست. بنابراین آنچه گفته شد، پژوهش در پی پاسخ به پرسش زیر است:

– ابعاد هویت‌بخشی اجتماعی و مذهبی آیین‌ها بر شهر نائین کدامند؟

۲. چارچوب نظری

اسطوره‌شناسان، سابقه مناسک و آیین‌های جمعی را بسیار کهن می‌دانند و عموماً به ابعاد نمادین بسیار غنی آنها اشاره دارند. آیین‌های جمعی معمولاً شامل مجموعه به هم پیوسته‌ای از مراسم است که برگزارکنندگان آن با نمایش، حرکات تنظیم شده همراه با استفاده از شمایل و علامت‌های خاص، شبیه‌سازی (گاهی همراه با موسیقی و کلام) در فضای مشخصی به اجرا می‌گذارند و یا طی آن فضاها و اماکن عمومی مقدسی را از طریق مسیرهای ثابت در پیکره سکونتگاهی طی می‌کنند (Aminzadeh, 2007: 6). با رسمی شدن مذهب تشیع در ایران در عصر صفوی، آیین‌های مذهبی از رونق خاصی برخوردار شدند. در این میان، عزاداری در ایام شهادت امام سوم شیعیان شکل خاصی به خود گرفت. علاقه وافر مسلمانان ایرانی به اهل بیت (ع) (به ویژه امام حسین (ع)) آنان را بر آن داشت تا درصدد خلق فضاهایی برای عزاداری در ایام محرم و صفر برآیند. حسینیه‌ها و تکایا نمود ظاهری این آرمان گشتند. در عصر قاجار توجه خاص دربار، به ویژه ناصرالدین شاه به مراسم عزاداری امام حسین (ع) باعث شد تکایای بسیاری در نقاط گوناگون ایران و در بسترهای فرهنگی و جغرافیایی متفاوت از یکدیگر ساخته شوند (Razavipour & Zakeri, 2013: 64).

متأسفانه در خصوص حسینیه‌ها تحقیقات وسیعی انجام نشده است. در کتاب‌هایی که درباره بناهای مذهبی نوشته شده‌اند، مساجد از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند، اما نوبت به حسینیه‌ها و تکایا که می‌رسد با اشاره مختصری معرفی شده‌اند. مطالعات در مورد مساجد، اهمیت و کاربرد و قدمت آنها در دوره‌های مختلف، بستری را برای موضوعات و پژوهش‌های متنوع مهیا نموده است؛ از جمله (Saremi et Jafarmohammadi & Hamzehnejad, 2015; Hamzehnejad & Arabi, 2014; Saadatjoo et al., 2013; al., 2016; Motamedi Shafigh; Taghvaei & Maroufi, 2010; Falahat, 2005; Alice Sabrina et; Daneshmir, 2012; & Zolfagharzadeh, 2015; Wiryomartono, 2009; al, 2010). اما اگر حسینیه‌ها را بعد از مساجد به عنوان پر کاربردترین بنای مذهبی بپذیریم، اهمیت

توجه به نحوه و جزئیات شکل‌گیری آن آشکار می‌شود. البته تحقیقاتی ارزنده در این زمینه صورت گرفته که به برخی از آنها اشاره می‌گردد. مسعود ناری قمی در مقاله‌ای با عنوان "الگوهای کالبدی حسینیه‌ها: ریشه‌ها و تحولات" در جست‌وجوی روندهای کالبدی فرهنگی است که به ظهور پدیده منحصر به فرد شهری ایران دوران اسلامی یعنی حسینیه به عنوان گونه‌ای از فضای شهری که برای آیین عزاداری کاربرد دارد، منجر شده است (Nari Ghomi, 2016). نویسندگان در پژوهشی با عنوان "گفتمانی تحلیلی در ماندگاری حسینیه‌ها به مثابه کنش‌پذیری عملکردی فضاهای عمومی شهری در بازتاب باورها و آیین‌های جمعی" با رجوع به نظریات اندیشمندان و صاحب‌نظران این حوزه به دلایل ماندگاری فضاهای عمومی شهری به طور عام و ماندگاری حسینیه‌ها به طور خاص و نحوه تأثیرپذیری کالبد آنها از اقلیم‌های مختلف پرداخته شده است (Mokhtabad et al., 2011). بهناز امین‌زاده در مقاله خود با عنوان "حسینیه‌ها و تکایا بیانی از هویت شهرهای ایرانی" با بررسی اهمیت مراسم ماه محرم و شناسایی اجمالی مکان‌هایی با عملکرد خویش در سایر جوامع شیعه‌نشین، به تحلیل ویژگی‌های خاص حسینیه‌ها و تکایای ایرانی با عناوینی از قبیل مفاهیم و کیفیات فضایی و بصری پرداخته است (Aminzadeh, 1999). نویسندگان در مقاله‌ای با عنوان "سنجش مؤلفه‌های آسایش بصری در منظر شهری (با تأکید بر محله حسینیه اعظم زنجان)" به ابعاد مختلف مؤلفه‌های آسایش بصری و تأثیر آن بر منظر شهری و با تأکید بر عناصری چون روشنایی، رنگ، کیفیت محیطی، بدنه، کیفیت بنا، دسترسی و... و تأثیر حضور حسینیه بر این عوامل پرداخته‌اند (Daviran et al., 2012).

فضای شهری به عنوان مهم‌ترین عامل ساخت شهر در طول تاریخ جهان و ایران بهترین بستر مراسم آیین، مناسک، تشریفات، نمایش‌ها و... بوده است (Yousefi et al., 2017: 39). نویسندگان مقاله "بررسی رابطه معماری آیینی و پیوند اجتماعی" به بررسی مؤلفه‌های پیوند اجتماعی و اهمیت آن در مکان‌های آیینی می‌پردازند و در آخر به این نتیجه می‌رسند که فضاهای شهری امروز، خصوصاً فضاهای آیینی، نیازمند فضاهای با کیفیت است (Alam et al., 2013). علی‌الحسابی و پای‌کن در مقاله خود به ویژگی‌های اصلی آیین و اصول مورد توجه در طراحی و سازمان‌دهی فضاهای آیین در شهر می‌پردازند (Alalhesabi & Paykan, 2013). نویسندگان مقاله "تأثیر آیین محرم بر کالبد شهر سنتی در دوره معاصر (مطالعه موردی: شهر آران و بیدگل)" بعد از بررسی اصول اولیه و کالبد شهر مورد نظر به بررسی گذشته و امروز چندین محله و مرکز آن (شامل حسینیه) پرداختند (Rezaei, Ghale & Ramezani, 2014). صاحب‌نظران بسیاری درباره تعامل بین آیین‌های جمعی و شهر به ویژه شهرهای تاریخی مطالعه کرده‌اند. بسیاری از آنها بر نقش فضاهای شهری در فراهم کردن بستر مناسب برای وقوع فعالیت‌ها ضمن تأکید بر تأثیرپذیری از آن اشاره می‌کنند، این مراسم در ایجاد حس ماندگاری و پایایی فضای شهری نقش دارند.

۲.۱. صحن فضاهای مذهبی به عنوان فضای باز شهری

آدام متز معتقد است که در شهرهای اسلامی حیاط مساجد با ورودی‌های متعدد به عنوان فضاهای شهری عمل می‌کنند. وی بر ارتباط حیاط و گذر در مسجد جامع اصفهان تأکید دارد. آدام متز به باز بودن درب حیاط مساجد در تمام ساعات روز اشاره می‌کند و مساجد جامع شهر را از جمله با میدان‌های عمومی مقایسه می‌کند (Tavasoli, 2007: 49). توسلی ارتباط فضایی حیاط مسجد با گذرهای اطراف را مانند مسجد جامع یزد، شرط برقراری حیاط مساجد مهم به عنوان فضای شهری می‌داند (Ibid: 52). محمد نقی‌زاده وجود ورودی از جهات مختلف به مساجد را به عنوان ویژگی فضای شهری می‌داند (Naghizadeh, 2016: 383).

مکانیابی فضاهای مذهبی در مسیرراه‌های اصلی و فرعی ارتباطی، امکان انتخاب بیشتری را در اختیار استفاده‌کنندگان می‌گذارد. انتقال تدریجی فرد از بیرون به درون از طریق ساماندهی مدرانه فضاهای متنوع، ارتباط او را از دنیای مادی و پرهیاهوی بیرون می‌گسلد و زمینه حضور او را در فضای درون و آرام مسجد آماده می‌سازد. فضایی که پاسخگوی نیاز فرد به تنهایی و خلوت، تفکر و تمرکز و عبادت، در کنار با هم بودن و انجام مناسک مذهبی جمعی است و به دلیل مطلوبیت، احساسی ارزشمند، تعلق خاطر و دل بستگی را به فضای مذهبی مانند مسجد و حسینیه تقویت می‌نماید.

خلق مجموعه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی پیرامون فضاهای مذهبی و در انطباق با نیازهای انسانی، شبکه‌ای در هم تنیده از روابط اجتماعی و اقتصادی را در جوار مسجد شکل می‌دهد. با توجه به این ویژگی ضمن آن که مسجد یا حسینیه را در منظومه‌ای از عملکردهای متنوع و آشنا جا می‌دهد و آن را بخشی از ملزومات حیات جاری شهر می‌گرداند، قادر خواهد بود اقشار مختلف را به دلایل متفاوت و در زمان‌های مختلف به فضای مکانی مسجد یا حسینیه جذب کند و با ایجاد حرکت و پویایی اجتماعی در اطراف آن بر حس هویت و سرزندگی آن بیفزاید. وجود چنین تحرکی، زمینه نظارت اجتماعی غیررسمی را افزایش می‌دهد و با ایجاد بافت اجتماعی در فضای مکانی مسجد یا حسینیه، محیطی امن را مهیا می‌سازد (Hemati et al., 2013: 45).

با توجه به این توصیف‌ها، می‌توان چند مؤلفه اصلی را به عنوان شرط تحقق صحن فضاهای مذهبی مانند مسجد و حسینیه، به عنوان فضای باز شهری برشمرد (جدول شماره ۱).

۲.۲. هم‌پیوندی فضایی حسینیه‌ها با بافت شهری

حسینیه‌ها را می‌توان مهم‌ترین نوع فضاهای شهری در نائین دانست که هر کدام از آنها مظهر وجود یک محله و همبستگی اهالی آن با یکدیگر است. بافت تاریخی نائین متشکل از هفت محله موسوم به کلوان، درب مسجد، نوگاباد (نوآباد)، پنجاهه، چهل دختران، گودالو (سنگ) و سرای نو است که هریک، مرکز محله‌ای موسوم به حسینیه دارد (Soultaanzadeh, 2011: 99). بنابراین حسینیه‌های شهر نائین و بررسی کالبد این حسینیه‌ها به عنوان نمونه موردی مطالعات پژوهش انتخاب شد و نتایج حاصل

نام فضای شهری	مؤلفه اصلی
صحن فضاهای مذهبی مانند مساجد و حسینیه‌ها	نقش ارتباطی (ارتباط دو گذر یا مسیر)
	نقش اجتماعی
	تعدد گروه کاربران مانند همه مذاهب نه فرقه‌ای خاص (فضایی عام، مانند فضای شهری)
	تعدد ورودی‌ها
	ورودی از جهات مختلف
	ارتباط با کاربری‌های مجاور (بازار و بافت شهری و گذرها)
	داشتن کاربری‌های مکمل و جاذب داخلی (مدرسه و...)
	۲۴ ساعته بودن و امکان حضور در تمامی ساعات

شکل می‌گیرد (Penn, 2003: 45). این مفهوم با شاخص اتصال نیز دارای رابطه مستقیم و خطی است؛ به این معنی که هرچه تعداد ارتباط با یک فضا از جانب فضاهای مجاورش بیشتر باشد، آن فضا از هم‌پیوندی بیشتری برخوردار است. از تحلیل دو شاخص اتصال و هم‌پیوندی، مقدار خوانایی بنا مورد سنجش قرار می‌گیرد که این موضوع نشان‌دهنده میزان پیچیدگی و یا سهولت روابط فضایی است. هم‌پیوندی فضا براساس نظرات و تجربیات شهرسازی، دارای سه معیار پیوند و اتصال بدنه فضا، یکپارچگی توده و فضا و یکپارچگی شبکه دسترسی است که هر معیار را در کالبد حسینیه‌ها بررسی می‌کنیم.

از تحلیل‌های حسینیه‌های شهر نائین، می‌تواند مصداق خوبی برای تحلیل کالبدی حسینیه‌ها باشد (تصویر شماره ۱). هم‌پیوندی هر فضا در پیکره‌بندی فضایی به معنی میزان پیوستگی یا جدا افتادگی آن فضا نسبت به سایر فضاهای موجود در آن پیکره‌بندی است. فضایی دارای هم‌پیوندی زیاد است که با فضاهای دیگر دارای یکپارچگی بیشتری باشد (Heidari et al., 2017: 26). مفهوم هم‌پیوندی به نوعی با مفهوم عمق ارتباط دارد؛ به این معنی که فضایی هم‌پیوند خوانده می‌شود که دیگر فضاهای محیط در عمق نسبتاً کمی از آن قرار داشته باشند. به این ترتیب برای حرکت از هر فضا با مقدار هم‌پیوندی بالا به تمام فضاهای دیگر در سیستم، تغییرات کمتری در جهت‌گیری فرد

تصویر شماره ۱: (۱) محله و حسینیه کلوان، (۲) محله و حسینیه باب‌المسجد، (۳) محله و حسینیه نوکاباد، (۴) محله و حسینیه پنجاهه، (۵) محله و حسینیه گودالو (سنگ)، (۶) محله و حسینیه چهل دختران، (۷) محله و حسینیه سرای نو

۲.۲.۱. پیوند و اتصال بدنه فضا

این بخش شامل نشانه‌شناسی عناصر قابل رؤیت در حسینیه‌ها است. در این رویکرد، هر نشانه از دو جنبه ظاهری و معنایی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد تا مفاهیم مستتر در آنها که به مخاطب منتقل می‌شود، شناسایی شود (Ahari, 2014: 170). درک معنایی یک نشانه، زمانی ممکن است که گیرنده از قبل، مفهوم آن را آموخته باشد (Grouter, 2014: 503). نشانه‌هایی با محتوای معنایی خاص که دارای معروفیت در یک مدت طولانی هستند، تبدیل به نماد می‌شوند. در مورد نمادهای مذهبی مانند حسینیه‌ها، اعتقادات مذهبی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند (Mogher et al., 2017: 225) (تصویر شماره ۲).

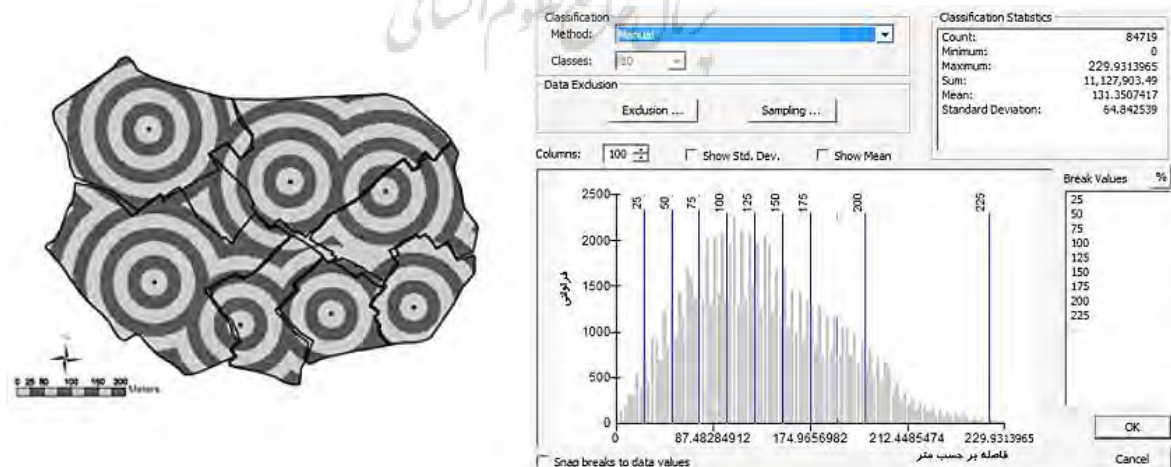
از نظر کمی، پیوند و اتصال بدنه فضا حسینیه‌ها را می‌توان براساس مساحت میدان‌ها و موقعیت آنها نسبت به محدوده محله بررسی کرد. نتایج شبیه‌سازی در محیط Arc GI نشان می‌دهد که میانگین فاصله از مرکز محله ۱۳۱ متر و بیشترین مقدار ۲۲۹ متر است. متناسب با استانداردهای جهانی که حداکثر فاصله ۴۰۰ متر را برای عابران در نظر گرفته است، می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که حسینیه‌های شهر نائین در دسترسی مناسبی از نقاط مختلف محله قرار دارند (تصویر شماره ۳).

۲.۲.۲. یکپارچگی توده و فضا

هریک از حسینیه‌ها دارای یک فضای باز مرکزی، محصور و هندسی شکل است. هرکدام از این فضاهای باز به وسیله سطوح واقع در پیرامونشان از فضای باز معابر منتهی به آنها متمایز و مستقل شده‌اند. حرکت در بافت فشرده شهر نائین و عبور از ساباط (معبور مسقف) به هنگام ورود به فضای سرگشاده حسینیه‌ها که با عناصر خاص کالبدی و معنایی احاطه شده، تأثیر زیادی در ادراک فرد از شهر و موقعیت خود در آن دارد (تصویر شماره ۴). زیرا مرز محلات در چنین بافتی کاملاً مشخص نیست و حضور در یک فضای باز به معنای حضور در آن محله است. گذر از فضای محصور کوچک‌ها به فضای باز حسینیه‌ها، باعث ایجاد ایستایی در فضا و به وجود آمدن فضای مکث می‌شود. اتصال راه سرپوشیده به فضای باز حسینیه موجب ایجاد بریدگی در نمای حسینیه نمی‌شود و یکپارچگی، تداوم و استقلال فضای داخلی هر حسینیه تأمین و حفظ می‌شود. عابران هنگام عبور از یک معبر در زمانی که به بخش سرپوشیده می‌رسند، آگاهانه یا ناخودآگاه برای مواجهه با یک فضای متنوع نسبت به فضای معبر آماده می‌شوند. در بسیاری از اوقات آشکار شدن چشم‌اندازی از فضای باز حسینیه موجب می‌گردد که این آمادگی بهتر صورت گیرد (تصویر شماره ۴).

تصویر شماره ۲: پیوند گنبد حسینیه‌ها با دیگر عناصر در خط آسمان شهر نائین

تصویر شماره ۳: تحلیل پراکندگی، موقعیت و فاصله حسینیه‌ها از لبه هر محله به وسیله نرم‌افزار Arc GI (Mogher et al., 2017: 224)

۷

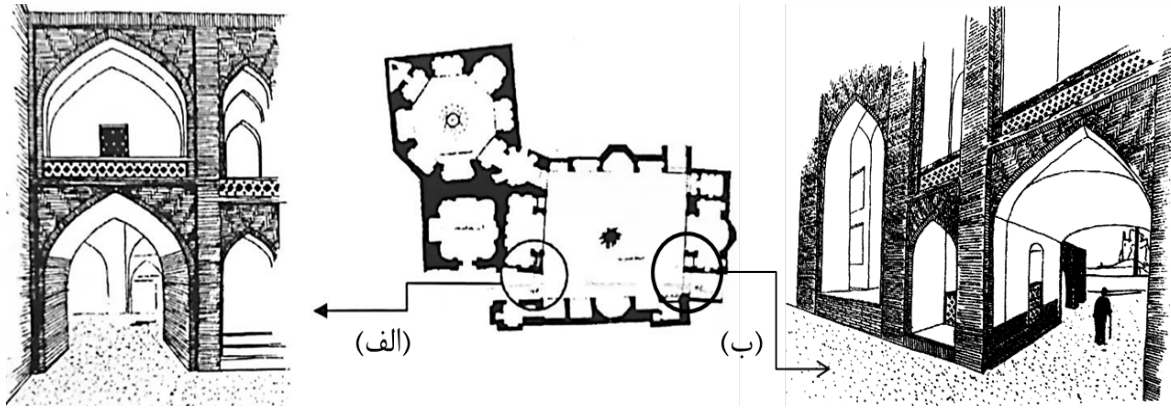
شماره سی و دو

پاییز ۱۳۹۸

فصلنامه علمی-پژوهشی

مطالعات شهر

کارکرد معماری حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری با استفاده از الگوی مسیر حرکت

تصویر شماره ۴: حسینیه باب المسجد در شهر نائین. الف) چشم انداز از گذر منتهی به مسجد جامع، ب) چشم انداز نارج قلعه از گذر مربوط به حسینیه (Daryani, 2015:224)

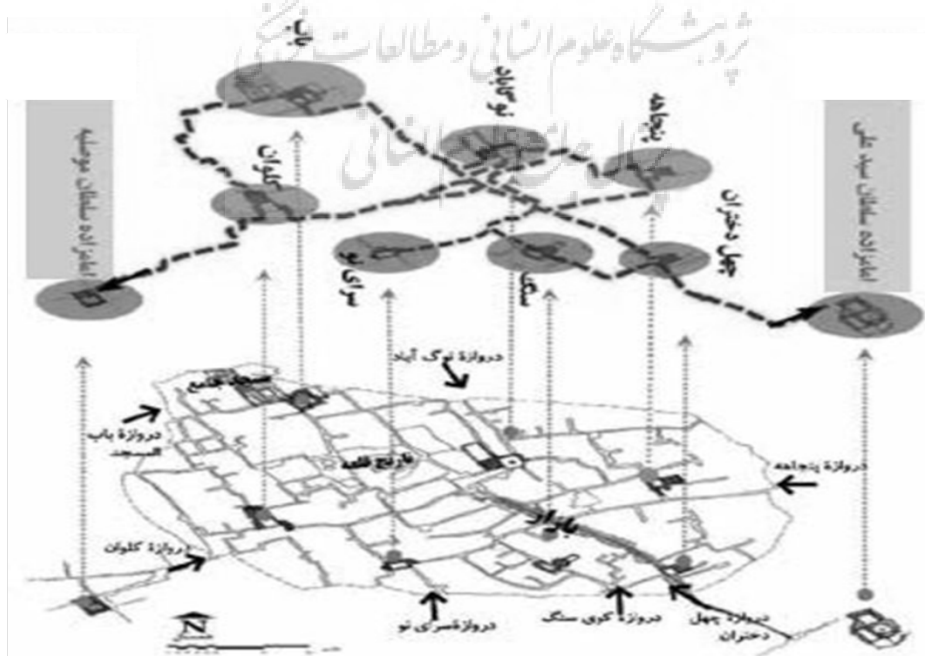
میدانی برای تجمع و مکانی برای خرید و فروش در سطح محلی مطرح بوده اند (Aminzadeh, 1999: 65) (تصویر شماره ۵). معیارها و زیرمعیارهایی که از ابعاد کالبدی، فضایی و عملکردی به یکپارچگی و پیوند اجزا می پردازند، در ذیل معیار پیوند و اتصال قرار داده شده اند. در استخراج معیارهای یاد شده، از طرفی سعی شده بیشترین قرابت با اصل هم پیوندی و اتصال یکپارچگی (ابعاد کالبدی، فضایی و عملکردی) مدنظر باشد و از طرف دیگر معیارها از جامعیت نیز برخوردار باشند (جدول شماره ۲). بخش اعظم کیفیت پیوند و اتصال به ابعاد کالبدی-فضایی وابسته است، اما این بدین معنی نیست که نقش مؤلفه های اجتماعی و مدیریتی مانند مشارکت جامعه محلی در طراحی نادیده گرفته شود. تأثیر این مورد اگر بیشتر از دیگر عوامل نباشد، کمتر نیست. زیرا از طرفی اجرای موفقیت آمیز معیارهای کالبدی در گرو مشارکت جامعه محلی است، از طرف دیگر، مشارکت جامعه محلی یکی از عوامل رشد طبیعی و رشد طبیعی نیز یکی از عوامل مهم ایجاد یکپارچگی است (Emami & Zebardast, 2014:24).

۲.۲.۳. یکپارچگی شبکه دسترسی

بسیاری از فعالیت های انسان، ضرورتاً در فضا تجلی پیدا می کنند (Mogher et al., 2017: 226). نوع فعالیت ها و رفتار انسان با ویژگی های فضایی و کالبدی در ارتباط است. هرچند این موضوع عامل غالب تأثیرگذار بر روی رفتار انسان نیست، اما فرصت هایی را که محیط فراهم می کند، به طور روشن بر روی آنچه مردم می توانند و یا نمی توانند انجام دهند، اثر می گذارد (Karmoon, 2015:212). در همین ارتباط، انطباق یافتگی سطح فعالیت های شهری با سطوح فضاهای شهری در نائین، قابل مشاهده است که دارای سلسله مراتبی خاص (از عمومی تا نیمه خصوصی) بوده است. بازار شهر به عنوان محور ارتباطی اصلی شهر و عامل ارتباطی محله ها، عمومی ترین فضای شهری و بستر حضور و فعالیت همگانی مردم بوده است. اما حسینیه های محلی در سطحی خصوصی تر، عمومی ترین فضای هر محله به شمار می آیند. عملکرد حسینیه ها و تکایا در ایران برعکس فضاهای مشابه در کشورهای دیگر به ایام محرم ختم نمی شود و همواره به عنوان بخشی از شبکه دسترسی،

شماره سی و دو
پاییز ۱۳۹۸
فصلنامه
علمی-پژوهشی
مطالعات
شهری

کارکرد معماری حسینیه ها به عنوان فضای باز شهری با استفاده از الگوی مسیر حرکت

تصویر شماره ۵: ساختار فضایی-کالبدی شهر نائین و یکپارچگی شبکه دسترسی بین حسینیه ها (Yousefi et al., 2017:47)

جدول شماره ۲: معیارهای هم‌پیوندی و اتصال در حسینیه‌ها

معیارها	زیرمعیارها
پیوند و اتصال بدنه فضا	همانگی شکلی بناهای مختلف محصورکننده فضای شهری با حسینیه
	تکرار قوی، منظم و پیوسته شکل‌های هندسی با نظم‌ی پیاپی و چرخشی، مانند تکرار یک دهانه طاق در نماهای حسینیه
	تداوم و پیوستگی بصری با ایجاد افق دید مداوم در حسینیه
یکپارچگی توده و فضا	یکپارچه‌سازی سازمان فضایی در حسینیه
	ایجاد پیوند و ارتباط بین مرکز تاریخی با کل بافت شهر
	کل‌نگری حسینیه‌ها نسبت به ساختار فضایی شهر
یکپارچگی شبکه دسترسی	صراحت بخشی به پیوندهای درون شهر با اعمال تغییرات خاص در شبکه گذر
	ایجاد امکان حرکت آسوده شهروندان در شهر
	پیوستگی مرکز محلات و مراکز شهر از طریق گذرهای اصلی

مراسم در دوره قاجاریه هم‌زمان با رونق و شکوفایی این آیین‌ها، نظام فضایی میدان حسینیه به وجود آمد. مراسم عزاداری در مهم‌ترین و خواناترین گذرهای شهری اجرا می‌شوند، نه معابری که صرفاً دو مرکز محله را به هم متصل می‌کنند و یا این که فقط کمترین فاصله را داشته باشند. این مسیرها به وسیله گذرهای اصلی از حسینیه‌های هر محله شروع شده و بعد از گذشتن از مسیر بازار به محل تجمع و نقطه عطف (امام‌زاده) منتهی می‌شود.

۳. روش

این پژوهش بر پایه روش کیفی و براستدلال منطقی استوار است و روش تحلیل داده‌ها، دستور زبان شکل است. مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای نیز بیان تحلیل و توصیف مطالب این پژوهش است. با استفاده از استخراج معیارها و شاخصه‌ها، ابتدا به بررسی این که فضاهای باز شهری چیست و فضاهای مذهبی مانند حسینیه‌ها باید دارای چه مؤلفه‌هایی باشند تا در زمره فضای باز شهری قرار گیرند، پرداخته شد. در ادامه از طریق مطالعه ساختاری هفت نمونه از حسینیه‌های شهر نائین، به بررسی شاخص‌های کالبدی حسینیه‌ها و تطبیق این شاخصه‌ها با عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری بنا به عنوان فضای باز شهری و بررسی مسیر حرکت انسان در این حسینیه‌ها با استفاده از الگوی جریان پرداخته شده است.

۴. یافته‌ها

تعداد کل راه‌های منتهی به هفت حسینیه در مجموع بالغ بر ۲۵ راه است که بدون استثنا محل اتصال همه راه‌ها با حسینیه‌ها، به وسیله یک طاق مسقف شده است. طول این بخش سرپوشیده به طور متوسط بین یک تا چند متر است.

۴.۱. الگوی مسیر حرکت

ماتریس جریان، ماتریسی است حاوی مقادیر تخمینی از جریان بین هر جفت مرکز کاری. جریان می‌تواند بیانگر جریان مواد (تعداد، حجم، وزن و ... از مواد) یا جریان افراد جابه‌جا شده بین دو مرکز کاری باشد. الگوی جریان مواد در بسیاری از علوم از جمله صنایع (Francis et al, 1998)، مکانیک (Jae-yongKim, 2006)،

۲.۳. پیکره‌بندی بافت حسینیه‌ها براساس الگوی حرکتی دسته‌های عزاداری

مراسم آیینی، نوعی ارتباط بین انسان، فضا، کالبد و تاریخ برقرار می‌کند و در نتیجه به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار بر سازمان فضایی مجتمع‌های زیستی حائز اهمیت است. بسیاری از صاحب‌نظران بر نقش فضاهای شهری در فراهم کردن بستر مناسب برای وقوع فعالیت‌ها ضمن تأکید بر تأثیرپذیری از آن اشاره می‌کنند. این مراسم در ایجاد حس ماندگاری و پایداری فضای شهری نقش دارند. این آیین‌ها در شهر نائین، شامل دو گونه هستند که هر یک به صورت ویژه‌ای برگزار می‌شوند (جدول شماره ۳).

الف) مراسم مناسبتی براساس حرکت از محله طبق مسیرهای مشخص به سمت نقاط عطف در مزارهای متبرک (امام‌زاده سلطان سید علی و مزار سلطان موصلیه): مراسم مناسبتی به صورت حرکت برون محله‌ای، از مسیری مشخص و مختص مناسبتی ویژه مانند روز تاسوعا، روز عاشورا، شام غریبان و شب روز اربعین است. برای تعیین الگوی مسیر حرکتی استفاده از نرم‌افزارهای Depthmap, Aldep و Spacesyntax ... بهتر است که مستلزم داده‌های واقعی براساس تعداد نفرت در دسته‌های عزاداری، طی سال‌های متوالی باشد. در پژوهش حاضر، براساس روابط فضایی و الگوهای رفتاری (تردد در فضاها) موجود در شهر نائین و براساس میزان هم‌پیوندی خطوط، الگوی مسیر حرکتی دسته‌های عزاداری در ساختار شهر به صورت دستی، تحلیل شده است.

مسیر حرکت دسته‌های عزاداری، مسیری است که با طی کردن بسیاری از گذرگاه‌های اصلی معمولاً از مهم‌ترین نقاط همچون مسجد، حسینیه، میدان اصلی، بازار و ... می‌گذرد. از دیرباز تاکنون دو کانون مذهبی-تاریخی نائین یعنی مزار امام‌زاده سلطان سید علی و مزار سلطان موصلیه، نقطه عطف و تجمع دسته‌های عزاداری در مناسبت‌های مختلف ایام محرم بوده و مسیر حرکت دسته‌های عزاداری نیز علاوه بر نقش دسترسی و ارتباطی، از هویت شاخص برخوردار است.

ب) مراسم تجمعی درون محله‌ای: این مراسم مانند سینه‌زنی، چق چق زنی، نخل گردانی و ذکر خوانی به صورت عمومی در دو ماه محرم و صفر به صورت تجمعی برگزار می‌شود. به منظور برگزاری این

جدول شماره ۳: آلترناتیوهای الگوی مسیر حرکتی دسته‌های عزاداری در ساختار شهر نایین

توضیح	نقشه شناختی	آلترناتیو
دسته‌های عزاداری هر هفت حسینیه از مسیری مشخص و تعیین شده به سمت امامزاده سلطان سید علی عزیمت کنند		۱
ابتدا دسته عزاداری حسینیه کلوان به سمت حسینیه درب مسجد حرکت کند و بعد از گردش در حسینیه این محله به طرف حسینیه خود برود. سپس دسته عزاداری درب مسجد از مسیر مشخص، ابتدا وارد حسینیه کلوان شود و بعد از گردش در این حسینیه به طرف مقبره سلطان موصلیه عزیمت کند. بقیه دسته‌های عزاداری سایر حسینیه‌ها با گردش در مسیر مشخص، به سمت امامزاده سلطان سید علی عزیمت کنند.		۲
هیئت حسینیه کلوان، ابتدا به حسینیه محله درب مسجد عزیمت کند و بعد از انجام مراسمات عزاداری در این حسینیه، از مسیر مشخص شده به سمت پنج حسینیه دیگر برود که در نهایت به حسینیه سرای نو می‌رسد.		۳
حرکت دسته عزاداری از حسینیه نوگاباد (مرکزیت شهر) به سمت امامزاده سلطان سید علی عزیمت کند که در طول مسیر مشخص شده از حسینیه چهل دختران عبور می‌کند. حرکت دسته عزاداری حسینیه کلوان به سمت مقبره سلطان موصلیه است (به علت نزدیکی مسیر حرکتی).		۴
<p>راهنما: مسیر دسته‌های عزاداری در بافت با ترتیب نوبت حرکت</p> <p>جهت مسیر دسته‌های عزاداری با ترتیب نوبت حرکت</p> 		

شماره سی و دو
پاییز ۱۳۹۸
فصلنامه علمی-پژوهشی
مطالعات شهری
استفاده از الگوی مسیر حرکت
کارکرد معماری حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری با

۲۰۱۲ در پژوهش خود، یک الگوریتم ژنتیک با رویکرد فرا ابتکاری برای حل مسئله طراحی چیدمان در یک سیستم تولیدی که الگوی جریان از چیدمان چندخطی با چند محصول در نظر گرفته می‌شود، ارائه داد.

جریان مواد، مسیری است که مواد، قطعات، افراد، اطلاعات و تجهیزات در امتداد آن حرکت کرده تا عملیات تولیدی انجام گرفته و محصول نهایی ایجاد شود. کل مسئله جریان مواد در این موضوع خلاصه می‌شود که عناصر (مواد، قطعات، افراد و...) در شروع کار (قسمت دریافت) تا خاتمه آن (قسمت تحویل) در بهترین مسیرهای ممکن (از نظر اقتصادی، ایمنی، مسافت جابه‌جا شده و...) حرکت نمایند (Tajji & Abbasi, 2017). منظور از الگوی جریان

زمین‌شناسی (Ribats, 2008) و ... کاربرد دارد. رابطه بسیار نزدیکی بین فرآیند جابه‌جایی مواد و نحوه چیدمان وجود دارد. مسئله طراحی چیدمان را می‌توان به عنوان یک موضوع راهبردی در نظر گرفت که تأثیر بسزایی در عملکرد سیستم تولیدی خواهد داشت (Yang & Hung, 2007). مسلماً اگر طراحی چیدمان به بهترین شکل انجام شده باشد، میزان جابه‌جایی کاهش یافته و در نتیجه هزینه‌های مربوط به پیاده‌سازی سیستم جابه‌جایی نیز به طور چشمگیری کاهش خواهد داشت. در سال ۲۰۰۳ (Yang & Kuo) و یانگ و کودر مقاله خود به منظور حل مسئله انتخاب طرح چیدمان بهینه از روش تحلیل سلسله مراتبی و رویکرد تحلیل پوششی داده‌ها استفاده کرده‌اند. صدرزاده (Sadrzadeh) در سال

مواد یک طرح کلی است که می‌خواهیم مواد، قطعات، افراد، اطلاعات، تجهیزات و... در آن انتقال پیدا کنند. الگوی جریان مواد ممکن است به شکل‌های مختلف باشد (جدول شماره ۴).
جریان مواد در حسینیه به معنی نحوه حرکت انسان از ورود به حیاط حسینیه تا خروج از آن است. این حرکت را طبق تعریف الگوی جریان، اینگونه می‌توان تعریف کرد: عناصر (افراد) در شروع کار (قسمت ورودی) تا خاتمه آن (خروج از حسینیه) در بهترین مسیرهای ممکن (از نظر ایجاد حس معنوی در انسان) حرکت نمایند.

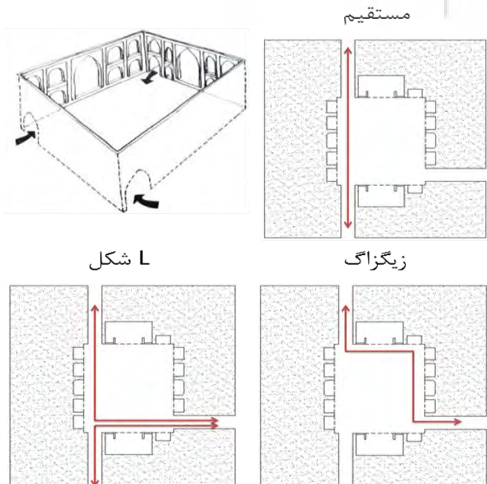
۴,۲. بررسی الگوی مسیر حرکتی براساس تعداد و جهت ورودی حسینیه‌ها
فضاهای مذهبی از جمله حسینیه‌ها همان طور که گفته شد، علاوه بر سلسله‌مراتب عملکردی، فضایی، بصری، فرمی و... که در اکثر ابنیه سنتی و مذهبی جهان قابل شناسایی است، دارای سطوح دیگری از سلسله‌مراتب در بطن خود نیز هستند که لایه‌های عمیق‌تری از وجود آدمی را مخاطب قرار می‌دهد. حسینیه‌ها و تکایا مانند مفصل‌هایی هستند که شبکه معابر را به یکدیگر پیوند می‌دهند و به عنوان نشانه‌هایی تذکردهنده،

جدول شماره ۴: انواع الگوی جریان مواد (مسیر حرکتی افراد)

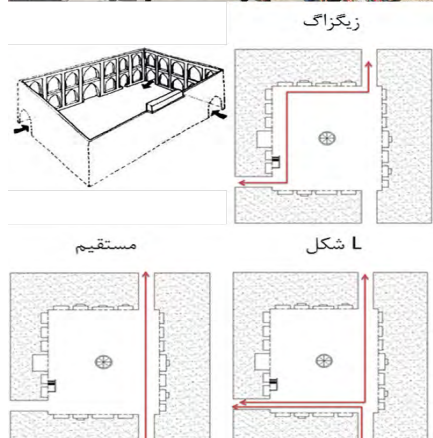
ردیف	نام الگو	شکل و الگوی جریان	توضیحات
۱	مستقیم		وقتی که مسیر حرکتی، کوتاه و ساده باشد
۲	L شکل		زمانی که مسیر حرکتی کوتاه است و با چرخش ۹۰ درجه
۳	U شکل		چنانچه قسمت ورودی و خروجی در یک طرف باشند
۴	S شکل		چنانچه مسیر رفت و برگشت در دو طرف باشند
۵	زیگزاگ		وقتی که مسیر حرکتی نسبت به فضای موجود طولانی باشد
۶	دایره‌ای		وقتی که لازم باشد مسیر حرکت دقیقاً به محل شروع بازگردد
۷	مختلط		شکل هندسی خاصی ندارد و ممکن است به دلیل محدود بودن فضا نیز باشد

عامل مهمی در معنویت بخشیدن به راه‌های فیزیکی شهروند. از نظر فیزیکی نقاط مکث و از نظر معنوی، فضایی متذکر بوده که مردم را در تماس با عاشورا و عاشورائیان قرار می‌دهند. فرض بر این است که تعدد ورودی باعث ایجاد تعامل بین مردم و وجود روح حیات شهری در حسینیه می‌شود. با بررسی هفت نمونه پلان حسینیه‌های شهر نائین می‌توان این فرضیه را مورد آزمون قرار داد که به شرح زیر است.

از حسینیه کلوان سه راه منشعب می‌شود که الگوی حرکتی از ورود تا خروج می‌تواند به شکل‌های زیر باشد (تصویر شماره ۶). از حسینیه باب‌المسجد نیز سه راه منشعب می‌شود که الگوی حرکتی از ورود تا خروج می‌تواند به شکل‌های زیر باشد (تصویر شماره ۷).

تصویر شماره ۷: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه باب‌المسجد

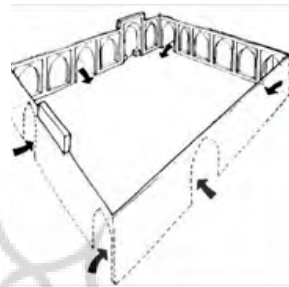

تصویر شماره ۶: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه کلوان

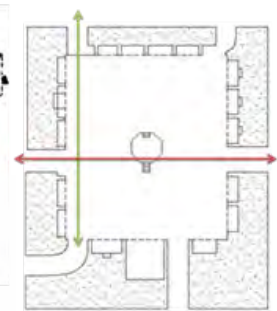
از حسینیه نوگاباد شش راه منشعب می شود که الگوی حرکتی از ورود تا خروج می تواند به شکل های زیر باشد (تصویر شماره ۸).

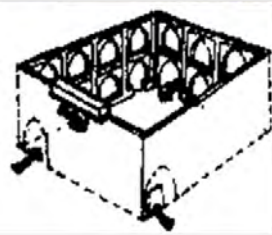
مستقیم

شکل L

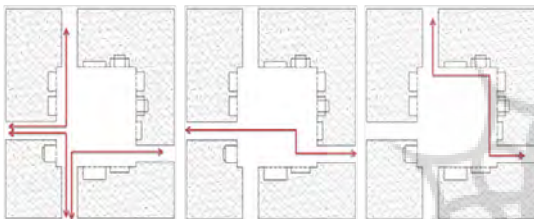
شکل S

شکل L

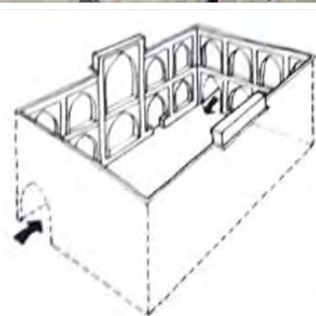
شکل S

زیگزاگ

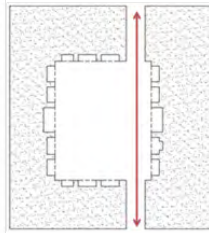

تصویر شماره ۹: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه چهل دختران

از حسینیه گودالو (سنگ) دواره منشعب می شود که الگوی حرکتی از ورود تا خروج می تواند به شکل های زیر باشد (تصویر شماره ۱۰).

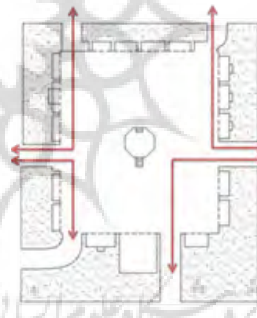

مستقیم

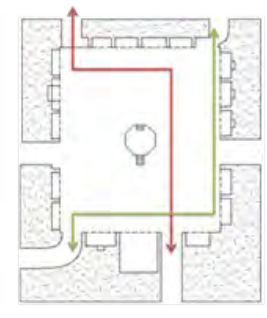

تصویر شماره ۱۰: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه گودالو (سنگ)

از حسینیه چهل دختران چهار راه منشعب می شود که الگوی حرکتی از ورود تا خروج می تواند به شکل های زیر باشد (تصویر شماره ۹).

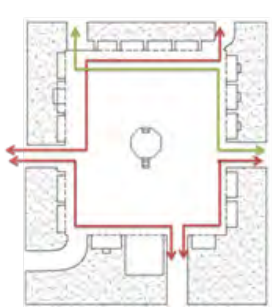
شکل U

زیگزاگ

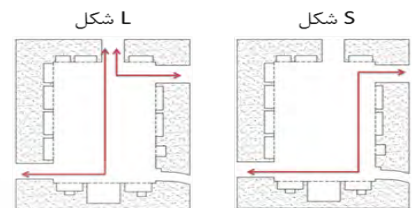
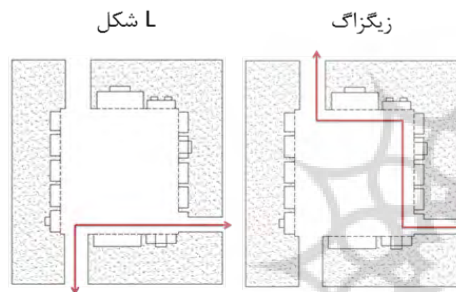
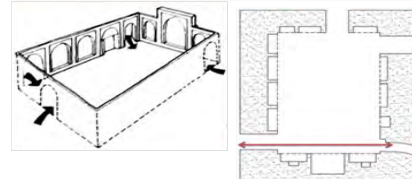
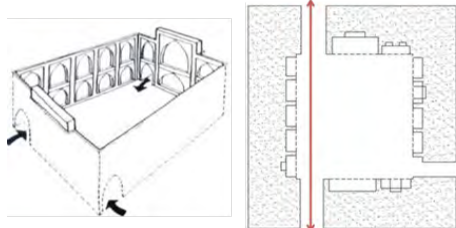

تصویر شماره ۸: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه نوگاباد

از حسینیه پنجاهه سه راه منشعب می‌شود که الگوی حرکتی از ورود تا خروج می‌تواند به شکل‌های زیر باشد (تصویر شماره ۱۲).

از حسینیه پنجاهه سه راه منشعب می‌شود که الگوی حرکتی از ورود تا خروج می‌تواند به شکل‌های زیر باشد (تصویر شماره ۱۱).

تصویر شماره ۱۲: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه پنجاهه

تصویر شماره ۱۱: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه سرای نو

و خصوصیات مرتبط با قدمت و اصالت حسینیه‌های درگیر با این مراسم به عنوان بستر مکانی، معماری و شهری مربوط به برگزاری آنهاست. باتوجه به مطالب گفته شده و بررسی الگوی مسیر حرکتی در هر حسینیه، شاخص‌های کالبدی و تأثیر هر یک بر ارتقای حیات شهری حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری، بررسی شده که به شرح جدول شماره ۵ است.

کلیه حسینیه‌ها دارای الگوی مختلط و دایره‌ای نیز هستند؛ زیرا ورود و خروج از یک ورودی و مسیرهای ترکیبی نیز امکان پذیر است. برگزاری آئین‌ها، مناسک و مراسم در هر فضای شهری، به خصوص صحن و حیاط حسینیه‌ها در شکل‌گیری خاطرات در طول زمان، ارتقای حس مکان این فضاها و تقویت و ارتقای حیات شهری آنها، نقش مؤثری ایفا می‌کند. این حس به طور مشخصی زاییده ابعاد

جدول شماره ۵: بررسی شاخص‌های کالبدی حسینیه‌ها

مجموع	الگوی مسیر حرکتی							تعداد راه‌ها	تعداد طبقات	مساحت (مترمربع)	نام حسینیه
	مختلط	دایره‌ای	زیگزاگ	شکل S	شکل U	شکل L	مستقیم				
۵	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	۳	۲	۶۳۲	کلوان
۵	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	۳	۲	۳۲۸	باب المسجد
۷	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۶	۱	۸۷۳	نوگاباد
۶	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	۴	۲	۱۹۴	چهل دختران
۳	✓	✓	-	-	-	-	✓	۲	۲	۲۹۷	گودالو (سنگ)
۷	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۴	۱	۳۰۸	سرای نو
۵	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	۳	۲	۳۲۸	پنجاهه

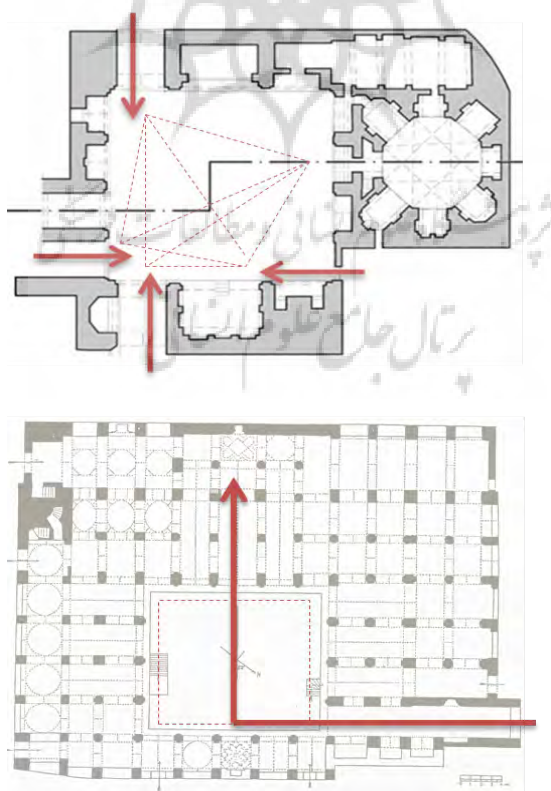
در بررسی نظریه‌ها، علت احتساب صحن و حیاط حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری، هم‌پیوندی عناصر معماری حسینیه با بافت اطراف است. اما با توجه به نتایج حاصل از جدول شماره ۵، نقش ارتباط فضایی و الگوهای جریان و حرکت افراد با ورودی‌های متعدد نیز مهم به نظر می‌رسد. به‌گونه‌ای که مسجد نوک‌آباد (با شش ورودی) دارای بیشترین آلترناتیو الگوی حرکتی است. بعد از آن دو حسینیه سرای نو و چهل دختران (هر دو دارای چهار ورودی) به ترتیب بیشترین الگوی حرکتی را دارا هستند. سپس حسینیه‌های کلوان، باب‌المسجد و پنجاهه (هر کدام دارای سه ورودی و پنج آلترناتیو مسیر حرکتی). کمترین تنوع الگوی حرکتی مربوط به حسینیه گودالو (سنگ) است (دو ورودی و سه آلترناتیو حرکتی). دو شاخص دیگر (تعداد طبقات و مساحت حسینیه) در انتخاب الگوی مسیر حرکتی بی‌تأثیرند؛ زیرا (۱) تعداد طبقات در حسینیه‌ها با هم یکسان است (یا یک طبقه‌اند یا دو طبقه) و (۲) مساحت حسینیه گودالو (۲۹۷ مترمربع) بیشتر از مساحت حسینیه چهل دختران است، اما تعداد آلترناتیو الگوی حرکتی در حسینیه چهل دختران بیشتر از حسینیه گودالو (سنگ) است. با تعدد ورودی‌ها، ارتباط با گذرهای اطراف بیشتر می‌گردد و با افزایش این ارتباط، به طور قابل توجهی بر تعاملات اجتماعی افزوده خواهد شد و افزایش تعاملات اجتماعی موجب احتساب صحن و حیاط حسینیه به عنوان ظرفی برای برقراری تعاملات، مراسم و حضور مردم می‌گردد که این خود مبین فضای شهری بودن صحن این حسینیه‌هاست.

۵. نتیجه‌گیری

یکی از مصادیق تفکر توحیدی شیعیان در فرهنگ عاشورا و ارزش‌های نهفته در آن متجلی شده است. حسینیه‌ها و تکایای ایرانی، گویاترین تجلی کالبدی ماهیت و پیام چنین فرهنگی در ساختار فضای شهری است. حسینیه‌ها در ابتدا صرفاً کارکرد مذهبی و عبادی داشته‌اند ولی به تدریج هم بر تعداد و هم بر تنوع کارکرد آنها افزوده شده است. تا جایی که امروزه با اشغال بخشی از فضای شهری یکی از عناصر عمده مذهبی کالبدی شهرها به حساب می‌آیند. حسینیه‌ها و تکایا مانند مفصل‌هایی هستند که شبکه معابر را به یکدیگر پیوند می‌دهند و به عنوان نشانه‌هایی تذکردهنده، عامل مهمی در معنویت بخشیدن به راه‌های فیزیکی شهرند.

فضاهای باز شهری بستر تعاملات و بروز رفتارها هستند که باید با تحلیل و طراحی مناسب فضا به استفاده صحیح بینجامند. در این بین فضاهایی چون صحن‌ها و حیاط فضاهای مذهبی مانند مسجد و حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری قابلیت کاربردی چون ارتباط و دسترسی با گذرها و مسیرها دارند.

در الگوی تثبیت شده چهارایوانی یا حتی دو ایوانی حیاط مساجد، یک فضای جهت‌دار مبتنی بر قبله است و محور عمود بر آن در این جهت‌دهی به فضا، نقش ضعیف‌تری دارد (تصویر شماره ۱۳). این جهت‌دهی با شیوه‌هایی چون بلند کردن ایوان قبله یا استفاده همزمان از نیم‌ایوان‌های جانبی و سلسله‌مراتبی از دهانه‌های تکرار شونده شبستان‌ها تا دهانه اصلی با کمک آن حاصل شده است. برگزاری آیین مذهبی (خواندن نماز جماعت)

تصویر شماره ۱۳: تصویر بالا: الگوی حرکتی در فضای باز حسینیه چهل دختران (بی‌جهتی و مرکزگرایی). تصویر پایین: الگوی حرکتی در فضای باز مسجد جامع نائین (دارای جهت رو به قبله).

- Mass Rituals on Traditional City Configuration (Case Study: Semnan), Journal of Fine Arts, No. 32, pp. 5- 13 [in Persian]
- Daneshmir, R. & Spiridonoff, C. (2012), Vali-e Asr Mosque, Fluid Motion Architects, (Accessed in 2012-05-29).
 - Daryani, M. (2015), 15 Years Skis Master of Architecture, Asrak Publications, Tehran. [in Persian]
 - Daviran, A., Khodaei, D., Gholami, S. and Daneshdoost, M. (2012), Assessing the Components of Visual Comfort in Urban Landscape (with Emphasis on Hosseinieh Azam Zanjan), Journal of Geography and Environmental Studies, No. 3, pp. 45-60 [in Persian]
 - Emami, M. and Zebardast, A. (2014), Evaluation of Urban Development Plans Based on Interconnection and Connection Principles Using AHP Method Case Study: Imam Ali Square Rehabilitation Project in Isfahan, Journal of Urban Studies, No. 11, pp. 21-37. [in Persian]
 - Falahat, M. (2005), The Role of Physical Design in the Sense of the Mosque Location, Journal of Fine Arts, No. 22, pp. 35-42 [in Persian]
 - Francis R.L., McGinnis L.F., White J.A., (1998), "Facility Layout and Location: An Analytical Approach", Pearson Education POD.
 - Grouter, Y. (2014), Aesthetics in Architecture, Translated by Jahanshah Pakzad and Abdolreza Homayoun, Shahid Beheshti University Press, Tehran. [in Persian]
 - Hamzehnejad, M. and Arabi, M. (2014), The Study of Iranian Islamic Originality in Contemporary Modern Mosques, Case Study: Design of Tehran's Fourteenth Vali-e-Asr Mosque, Quarterly Iranian Islamic Studies, No. 15, pp. 47-61 [in Persian]
 - Hemati, Sh., Zabihi, H. and Kameli, M. (2013), An Analysis of the Role of Mosque Yards in Islamic Cities as Urban Spaces, Case Study: The Scene of the Islamic Revolution of Hazrat Masoumeh (Q) Shrine, Quarterly Iranian Islamic Studies, No. 14, pp. 43-50 [in Persian]
 - Heydari, AS., Ghasemiyan Asl, AS. and Kiyaei, M. (2017), Analysis of the Spatial Structure of Traditional Iranian Homes Using the Space Syntax Method; Case Study: Comparison of Yazd, Kashan and Isfahan Homes, Iranian Islamic Journal, Vol 7, No. 28, pp. 21-33 [in Persian]
 - Hosseini, B. and Zolfaghar, N. (2014), The Lost Circle of Contemporary Hussein Designs Based on

در شبستان و به ندرت در حیاط مسجد صورت می‌گیرد. در واقع فضای باز مساجد، محلی برای هدایت و آماده شدن فرد برای ورود به شبستان و قرارگیری در جهت قبله است. در بررسی احتساب صحن و حیاط حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری، نقش ارتباط فضایی و الگوهای مسیر حرکت افراد با ورودی‌های متعدد، مهم‌تر به نظر می‌رسد. این تعدد مسیر عبوری، تأکیدی بر بی‌جهتی فضای باز حسینیه‌هاست. گذر از فضای محصور کوچه‌ها به فضای باز حسینیه‌ها، باعث ایجاد ایستایی در فضا و به وجود آوردن فضای مکث می‌شود و مرکزگرایی را ایجاد می‌کند. برگزاری آیین‌ها، مناسک و مراسم در صحن و حیاط حسینیه‌ها در شکل‌گیری خاطرات در طول زمان، ارتقای حس مکان این فضاها و تقویت و ارتقای حیات شهری آنها نقش مؤثری ایفا می‌کند.

در آخر می‌توان گفت، مهم‌ترین اصول طراحی شکل‌دهنده فضای باز حسینیه‌ها به عنوان فضای باز شهری، در ارتباط با مکانیابی، تجلی مفاهیم غنی نمادین و انعطاف‌پذیری این فضاها است. مورد اخیر در ارتباط معماری و عملکرد فضا باعث تنوع فضایی، تأکید بر معماری بومی و تلفیق فعالیت‌های مادی و معنوی می‌گردد. علاوه بر کیفیت کالبدی، این فضاها به دلیل فضای مردمی بودنشان، اهمیت زیادی در برقراری ارتباط بین مردم و محیط کالبدی دارند. بنابراین یکی از مهم‌ترین معیارهای ارزشی این فضاها، میزان مشارکت مردمی در ساخت و تجهیز آنهاست. فضاهایی هستند که مردم خود آن را می‌سازند و از آن نگهداری می‌کنند، بهره مادی و معنوی می‌برند و به عنوان نمادی اجتماعی و محلی از آن نام می‌برند.

References:

- Ahari, Z. (2014), Isfahan School of Urban Planning: Designing the Language of Urban Design, Ministry of Culture and Islamic Guidance, Academy of Art, Tehran. [in Persian]
- Alalhesabi, M and Paykan, AS. (2013), Developing a Conceptual Framework for the Interaction of the City and the Communal Rites and Examination of it in the Ashura Religions, Iranian-Islamic Studies Journal, No. 12, pp. 27-44 [in Persian]
- Alam, S., Vaziri, V. and Rezaei Sharif, AS. (2013), The Relationship between Religious Architecture and Social Bonding, Conference on Sustainable Architecture and Urban Development, Bukan, Saze Kavir Co. [in Persian]
- Alice Sabrina, I., Mohd, T., Mohd, R., (2010), Mosque architecture and political agenda in twentieth-century Malaysia, The Journal of Architecture, Vol 15, No. 2, pp. 137-152.
- Aminzadeh, B. (1999), Hosseiniyya and Takayya Statement of Iranian Cities Identity, Journal of Fine Arts, Vol 6, pp. 55-66 [in Persian]
- Aminzadeh, B. (2007), Recognizing the Effect of

- Comparative Study of Qajar Hosseinias in Mazandaran and Isfahan. *Journal of Islamic Iranian Studies*, Vol 14, pp. 73-63 [in Persian]
- Rezaei Ghale, M. and Ramezani, M. (2014), The Influence of Muharram on the Tradition of Contemporary City in Contemporary Period (Case Study: Aran and Bidgol City), *Journal of City Landscape Research*, Vol 1, No. 2, pp. 63-78 [in Persian]
 - Ribats kiab Lixin Chenga Gherhardt John R.Thomea, (2008), New prediction methods for CO2 evaporation inside tubes: Part II—An updated general flow boiling heat transfer model based on flow patterns, *International Journal of Heat and Mass Transfer*, Vol 51, No. 1–2, pp. 125-135
 - Saadatjoo, S., Hamzehnejad, M. and Noghrehkar, AS. (2013), An Analysis of the Evolution of Concepts and Physical Patterns of Mosques in the Four Courses of Iranian Architecture, *Iranian Islamic Studies Quarterly*, No. 13, pp. 15- 30 [in Persian]
 - Sadrzade A. (2012), “A genetic algorithm with the heuristic procedure to solve the multi-line layout problem”, “Computers and Industrial Engineering.”, Vol 62, No. 4, pp 1055-1064 [in Persian]
 - Saremi, H., Khodabakhsi, S. and Khalaghdoost, M. (2016), Evaluation of Matching and Orientation of Shabestan in Traditional and Contemporary Mosques, *Quarterly Iranian Islamic Studies*, No. 24, pp. 65-84 [in Persian]
 - Shaterian, A. (2011), *Architectural Analysis of Iranian Mosques*, Nourpardazan Publications, Tehran. [in Persian]
 - Soulatanzadeh, S. (2011), *Nayin Shahr Historical Millennium*, Second Edition, Office of Cultural Research, Tehran. [in Persian]
 - Taghvaei, AS. and Marofi, S. (2010), Assessing the Role of Mosques in Promoting Environmental Quality, Case Study: Imam Mosque in Tehran, *Journal of Urban Management*, No. 25, pp. 219-234 [in Persian]
 - Taji, M. Abbasi, A. (2017), The effect of flow pattern of materials in explosives storage to maximize passive defense considerations, *SAIMM*, Under review. [in Persian]
 - Tavasoli, M. (2007), *Hosseiniyehs, Takayas, Moslaees of Iranian Architecture: The Islamic Period*, Collected by Mohammad Yousef Kiani, Vol 1, Jihad-e-Academic Press, Tehran. [in Persian]
 - Islamic Architecture and Urban Design in Zavareh Large and Small Husseinies, Second International Congress on Structural Design, Architecture and Urban Development, Tabriz. [in Persian]
 - Jae-yongKimAfshin J.Ghajar, (2006), A general heat transfer correlation for non-boiling gas–liquid flow with different flow patterns in horizontal pipes, *International Journal of Multiphase Flow*, Vol 32, No. 4, pp. 447-465
 - Jafarmohammadi, S. and Hamzehnejad, M. (2015), A Balanced Blend of Emotion and Relaxation in the Imam Mosque in Isfahan, *Quarterly Iranian Islamic Studies Journal*, No. 20, pp. 17- 25 [in Persian]
 - Karmona, M., Hit, T. and Tisdell, T. (2015), *Public Places Book, Urban Spaces (Different Dimensions of Urban Design)*, Translated by Fariba Gharai et al., Tehran University of Art Press, Tehran. [in Persian]
 - Mogher, H., Pourjafar, M., Ranjbar, A. and Nasri, R. (2017), Identifying Factors Influencing the Formation, Content, and Nature of Local Fields in the Historical Texture of Nain City, *Armanshahr Journal*, No. 21, pp. 217-229 [in Persian]
 - Mohammadian Mansour, S. (2007), The Hierarchy of Privacy in Iranian Mosques, *Journal of Fine Arts*, No. 29, pp. 59-68 [in Persian]
 - Mokhtabad, M., Habib, F. and Shoaie, H. (2011), An Analytical Discourse on the Sustainability of Hosseinies as Functional Actuators of Urban Public Spaces in Reflecting Collective Beliefs and Rituals, *Journal of Urban Management*, No. 28, pp. 241- 254. [in Persian]
 - Motamedi Shafiqh, Sh. and Zolfagharzadeh, H. (2015), Evaluation of Prayer Position in Iranian Past and Contemporary Architecture, First Iranian Conference on Architecture and Urban Planning, Kharazmi Institute of Science and Technology, Shiraz. [in Persian]
 - Naghizadeh, M. (2016), *Design and Design of Urban Spaces*, 3rd Edition, Jihad-e-Daneshgahi Publications, Tehran. [in Persian]
 - Nari Ghomi, M. (2016), Physical Patterns of Hosseinias: Origins and Evolution, *Iranian Journal of Architectural Studies*, No. 9, pp. 25-46 [in Persian]
 - Penn, A. (2003), space syntax and spatial cognition or why the axial line?, *Environment and Behavior*, Vol 35, No.1, pp 30-65.
 - Razavipour, M. and Zakeri, M. (2013), A

- Verkaaik, Oskar, (2012), Designing the 'anti-mosque': identity, religion and affect in contemporary European mosque design, Social Anthropolgy, Vol 20, No. 2, pp. 161-176
- Wiryomartono, B. (2009), A Historical View of Mosque Architecture in Indonesia, The Asia Pacific Journal of Anthropology, Vol 10, No. 1, pp. 33-45
- Yang T., Hung Ch.C. (2007), "Multiple-attribute decision making methods for plant layout design problem", Robotic and Computer-Integrated Manufacturing.", Vol. 23, No. 1, pp. 126-137
- Yang T., Kuo, Ch. (2003), "A hierarchical AHP/DEA methodology for the facilities layout design problem", "European Journal of Operational research.", Vol. 147, No. 1, pp128-136
- Yousefi. Y., Azad, M. and Soultani Mohammadi, M. (2017), A Study of the Relationship between the Day of Mourning and the City of Nayin, Iranian-Islamic Studies Journal, Vol 8, No. 29, pp. 37-50 [in Persian]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی